

Arbetslösheten i historiskt och ekonomiskt perspektiv

Bo Gustafsson

Arbetslösheten som problem började uppmärksammas först i början av 1900-talet. Under mellankrigstiden blev arbetslösheten ett massfenomen. Den nya arbetslöshetspolitiken som introducerades 1933 innebar att de arbetslösa syssetsattes i offentliga arbeten till marknadsmässiga löner. De praktiska konsekvenserna av denna politik blev dock begränsade.

En väntad massarbetslöshet vid andra världskrigets slut blev aldrig av på grund av en lång period av snabb ekonomisk tillväxt. Men under 1960-talet började strukturarbetslösheten sakta men säkert stiga. Den tidigare arbetslöshetspolitiken visade sig otillräcklig. I stället började man på olika sätt – tex genom lagerstöd och utbildningsbidrag – flytta in arbetslösheten i företagen.

Bo Gustafsson – professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet – redogör i denna artikel för den ekonomiska bakgrunden till arbetslösheten. Han förutspår att dagens tendens till arbetslöshet kommer att kvarstå eller rent av förvärras de kommande åren.

Inledning

Under många år efter andra världskriget var det en allmänt omfattad åsikt, att den massarbetslöshet som präglade 1930-talet (och även tidigare depressionsperioder) hörde till det förgångna. Denna uppfattning började luckras upp under 1960-talet, då näringslivets strukturrationaliseringar började skapa en stegvis ökande arbetslöshet, och under konjunkturnedgången 1971/72. Men framför allt har den stagnation som rått i hela västkapitalismen sedan 1970-talets mitt medfört, att massarbetslöshet inte längre betraktas som något definitivt övervunnet fenomen. Kombinationen av arbetslöshet och inflation, som före andra världskriget i allmänhet inte förekom (ett undantag är den tyska hyperinflationen i början av 1920-talet), har dessutom visat sig vara inte bara teoretiskt svårförklarlig utan också praktiskt svår att angripa. I själva verket måste man därför ställa sig frågan, om inte arbetslöshet är en "systemimmanent" företeelse, dvs en företeelse som är oskiljaktigt förenad med ett kapitalistiskt organiserat näringsliv.*

* Även i vissa socialistiska (statskapitalistiska) ekonomier uppträder arbetslöshet. Det gäller kanske främst så kallade marknadssocialistiska ekonomier som Jugoslavien. Där fattar de visserligen statsägda men dock arbetarstyrda företagen själva besluten om produktion, priser och investeringar. Medan kapitalavkastningen (profiten) maximeras i den kapitalistiska ekonomin är det lönen som maximeras i den marknadssocialistiska ekonomin, dvs förädlingsvärdet minus skatter och obligatoriska avsättningar. Eftersom genomsnittslönen tenderar att sjunka, om förädlingsvärdet inte kan ökas i takt med ökad sysselsättning i företaget, uppstår en obenägenhet i det marknadssocialistiska företaget att anställa arbetskraft utöver de redan anställda. En sådan tendens kan också empiriskt konstateras i Jugoslavien, vilket förmodligen förklarar den relativt höga arbetslösheten där (sedan länge ca 10 % eller mer). Men också

centraliserade socialistiska ekonomier har periodvis uppvisat arbetslöshet, dels i uppbyggnadsfasen på grund av en stark överströmning av arbetskraft från landsbygd till städer och dels i samband med större organisatoriska omläggningar av näringslivet. En viss dold arbetslöshet torde också existera i dessa sistnämnda ekonomier på grund av irrationell fördelning av arbetskraften (ungerska ekonomer uppskattar denna dolda arbetslöshet i Ungern till 10–15 procent av arbetskraften). Men i allmänhet tycks inte arbetslöshet vara systembetingad i de centralistiska socialistiska ekonomierna, där företag och andra enheter försöker investera så mycket som möjligt och där enbart de fysiska resurserna sätter gränser för produktionen. Medan kapitalistiska ekonomier är både resurs- och efterfrågebegränsade synes de centralistiska socialistiska ekonomierna enbart eller huvudsakligen vara resursbegränsade, vilket förklarar knapphets- och köfenomenen.

.....
I själva verket måste man ställa frågan om inte arbetslösheten är en företeelse som är oskiljaktigt förenad med ett kapitalistiskt organiserat näringsliv
.....

Syftet med denna översikt är, att kortfattat diskutera begreppet arbetslöshet, beskriva arbetslöshetens långsiktiga utveckling (främst i Sverige), ange några av de grundläggande mekanismer som skapar arbetslöshet, redogöra för arbetslöshetspolitiken och dess verkningar samt avslutningsvis ge vissa antydningar om den kommande utvecklingen.

Något om begreppet arbetslöshet

De begrepp och mätmetoder som finns för att konstatera arbetslöshet är naturligtvis fullt användbara för en ungefärlig uppfattning om arbetslöshetens omfattning och utveckling. Det bör dock påpekas, att begreppet arbetslöshet ingalunda är helt entydigt och att det föreligger betydande mätproblem. Sedan gammalt skiljer man mellan "frivillig" och "ofrivillig" arbetslöshet. Den "frivilliga" arbetslösheten är naturligtvis ointressant i detta sammanhang. Den förutsätter, att den enskilde har en förmögenhet som gör honom oberoende av förvärvsarbete och dessutom av någon anledning inte vill eller kan förvärvsarbeta. Möjligen kan man säga, att det med tiden uppstått ett inslag av "frivillig" arbetslöshet med ökat välbstånd, större valfrihet och ett något mer generöst försäkringssystem jämfört med äldre tider. Det påverkar naturligtvis också innebörden av begreppet "ofrivillig" arbetslöshet. Förr i tiden tvingades man fortsätta arbeta, även om lönerna sänktes ned mot eller under existensminimum. Numera accepteras inte sådana villkor, emedan det finns alternativ t ex i form av studier, arbetslöshetsförsäkring, socialvård etc. Detta medför förmodligen också, att den som drabbas av arbetslöshet numera har råd med längre söktider än förr i tiden. En arbetslös 20-åring kan t ex bo och äta hemma hos föräldrarna en ganska lång tid, vilket var ekonomiskt omöjligt förr. Den höjda anspråksnivån medför, att man – gudskelov – numera inte heller accepterar första bästa erbjudande om arbete, vilket

förklarar varför t ex industrin har svårt att besätta "apjobben" (montering-hantering). Staten subventionerar numera också löner och arbetskraft i stor omfattning (25-kronan, utbildningsbidrag etc), vilket medför att arbetslösheten den förutan skulle vara större än den faktiskt är. I samma riktning kan den sk trygghetslagstiftningen, lagerstöd och investeringsbidrag etc antas verka. Gränsen mellan sysselsättning och arbetslöshet påverkas också av individernas subjektiva bedömning av sina sysselsättningschanser – i varje fall gäller det registreringen av arbetslösheten. Under högkonjunktur söker många arbete som de under lågkonjunktur inte förväntar sig ha några chanser att få. Slutligen förändras över tiden både synen på sysselsättning och sysselsättningspolitiken. Före andra världskriget betraktades det som naturligt, att en gift kvinna skulle stanna i hemmet. Men under tiden efter andra världskriget har det största tillskottet till arbetskraften bestått just av kvinnor (fn utgörs hela tillskottet av kvinnor). Fö förändras också arbetskraftens volym över tiden, t ex genom skolpolitiken. Vad beträffar sysselsättningspolitiken så har dess ambitionsnivå höjts. Under 30-talet lancerades parollen "full sysselsättning". Men begreppet definierades olika. Strax efter andra världskriget diskuterade socialdemokrater och borgerliga, om "full sysselsättning" implicerade 2–3 eller 5–6 procents friktionsarbetslöshet (som uppkom vid platsbyten m m). Numera ställs parollen "arbete åt alla", vilket innebär, att inte bara kvinnor utan också handikappade kan räknas in i arbetskraften och omfattas av sysselsättningspolitiken.

Det finns också problem med att mäta arbetslösheten, särskilt över tiden. Numera finns fyra olika arbetsmarknadsstatistiska serier: 1. Statistiken över lediga platser. 2. Statistiken över andelen arbetslösa

.....
Den höjda anspråksnivån medför att man – gudskelov – numera inte accepterar första bästa erbjudande om arbete, vilket förklarar varför industrin har svårt att besätta "apjobben"
.....

:::::::::::
*Efter andra världskriget har största tillskottet
till arbetskraften bestått av kvinnor.*
:::::::::::

arbetslöshetsförsäkrade. 3. Sökandestatistiken och 4. Arbetskraftsundersökningarna. Av dessa påbörjades 1. år 1902, 2. år 1955, 3. år 1974 och 4. år 1961. För tiden 1911–1957 finns dessutom statistiken över arbetslösa medlemmar i fackförbunden. Dessa serier har olika syften och täckningsgrad och innebörden av det som mäts har definierats om över tiden. För att ta ett exempel, arbetskraftsundersökningarna (AKU), så syftar dessa till att kartlägga arbetsmarknadssituationen för hela den svenska befolkningen i åldern 16–74 år. Men antalet urvalspersoner steg från kvartalsvis ca 6 500 1961/62 till 20–25 000 månadsvis 1978. En person klassificeras som sysselsatt, om hon/han enbart arbetat minst en timme under mätveckan. Hon/han klassificeras som arbetslös om hon/han under mätveckan ej varit sysselsatt i angiven mening eller heltidsstuderande och antingen a) sökt arbete eller b) avvaktat återanställning i arbete från vilket hon/han permitterats utan lön eller c) skulle ha sökt arbete ifall hon/han inte varit tillfälligt sjuk. Med denna definition på arbetslöshet blir arbetslösheten enligt AKU mer än dubbelt så hög som i statistiken över arbetslösa arbetslöshetsförsäkrade.

Med detta har jag endast velat ange några av de problem man möter, när man vill fastställa innebörden av arbetslöshet, mäta dess omfattning och beskriva dess utveckling över tid.

Arbetslöshet och arbetslöshetspolitik

Arbetslöshet som massfenomen förekom inte och kunde inte förekomma före industrikapitalismen. Samhället bestod då huvudsakligen av självständiga, egendomsägande småproducenter inom jordbruk och hantverk, som producerade för egna eller lokala behov. Men från slutet av 1700-talet uppstod i Sverige på grund av jordegendomens koncentration en växande klass av egendomslösa, som från 1800-talets mitt anställdes i en växande industri och denna producerade för växande inhemska och utländska marknader. Med marknadsekonomin ge-

nombrott bröts det direkta sambandet mellan produktion och konsumtion på grund av arbetsdelningen och specialiseringen och därigenom nödvändiggjordes byte, pengar och prisbildning. De samhälleliga behoven kunde fastställas endast genom marknadsprocessernas fluktuationer, vilket påverkade produktion och sysselsättning. Inom marknadsekonomin blev också arbetskraften själv en vara, som köptes och såldes på arbetsmarknaden och vars användning betingades av dess relativa lönsamhet, dvs arbetskraftens pris eller lönen i förhållande till priset på de producerade varorna. Om priserna på färdigvarorna pressades i förhållande till arbetskraften måste arbetsstyrkan inskränkas och tvärtom, när priserna på färdigvarorna steg. Sysselsättningen blev konjunkturbunden. Konkurrensen mellan enskilda kapitalister medförde också, att arbetsbesparande tekniska metoder kunde göra det lönsamt att ersätta arbete mot kapital.

Nu uppträder massarbetslöshet i samband med konjunkturväxlingarna men också i samband med strukturkriser inom särskilda branscher (t ex "järnbruksdöden" under 1800-talets andra hälft och "sågverksdöden" under 1900-talets första hälft) till följd av långsiktiga förskjutningar av kostnadsnivå eller efterfrågan.

Före första världskriget tycks dock arbetslösheten ha varit av måttlig omfattning jämfört med mellankrigstiden. Den kanske uppgick till 2–5 procent av de industriellt sysselsatta under normala tider för att stiga upp mot 10 procent under konjunkturedgångar. Arbetslöshetsproblemet började uppmärksammas i början av 1900-talet, då arbetsförmedlingar infördes i kommunerna, arbetslöshetsräkningar företogs, arbetslöshetsstatistiken tillkom och de första förslagen till arbetslöshetsförsäkring framfördes i riksdagen av socialdemokrater och vänsterliberaler.

Under mellankrigstiden blev arbetslösheten ett massfenomen. Den sjönk aldrig under 10 procent

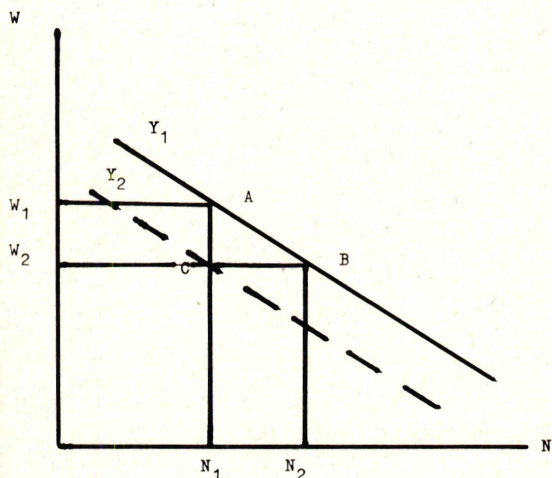
:::::::::::
*Arbetslöshet som massfenomen förekom inte
före industrikapitalismen.*
:::::::::::

Allmänna lönesänkningar var ett tveeggat vapen mot arbetslöshet. Dessa sänkte inte bara kostnaderna för produktionen utan också inkomsterna och därmed efterfrågan på produkterna.

inom fackföreningarna och under krisen och depressionen 1930/31 uppgick den i vissa förbund tidvis till 50 procent. Därför blev kravet på full sysselsättning det viktigaste för den socialdemokratiska regeringen under Per-Albin Hansson som tillträdde hösten 1932. Den bröt med den dittills förhärskande doktrinen, enligt vilken arbetslösheten borde upphävas genom det kapitalistiska näringslivets egen "självläkedom", främst åstadkommen med hjälp av lönesänkningar, understödd med nödhjälpsarbeten till löner under marknadslönernas nivå.

Skillnaden mellan den gamla och den nya doktrinen kan illustreras med följande diagram, där w_1 , N_1 och Y_1 är lönenivå, sysselsättning respektive nationalinkomst före en allmän lönesänkning och w_2 , N_2 och Y_2 är lönenivå, sysselsättning och nationalinkomst efter en allmän lönesänkning enligt den gamla doktrinen, medan w_2 , N_1 och Y_2 är lönenivå, sysselsättning och nationalinkomst efter en allmän lönesänkning enligt den nya doktrinen. (Figur 1)

Figur 1.

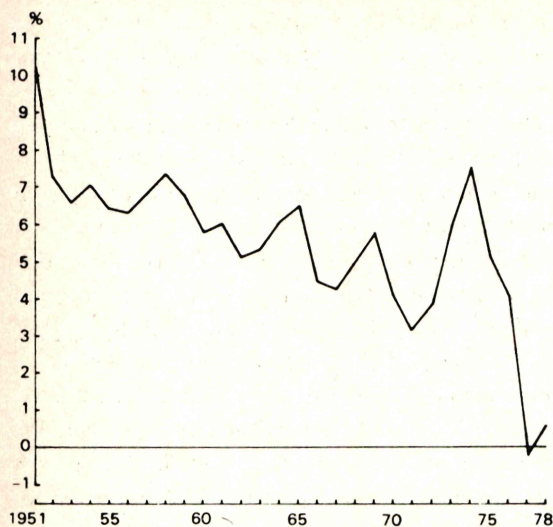
Enligt den gamla doktrinen borde en allmän lönesänkning leda till att arbetskraftskostnaderna för det enskilda företaget blir lägre, vilket borde stimulera företagen att anställa fler arbetare, dvs. öka sysselsättningen. Ju mer lönerna sänktes, desto mer skulle sysselsättningen öka – upp till full sysselsättning. Om arbetslöshet förelåg, så var det enligt den gamla doktrinen enbart ett tecken på att lönenivån var för hög. Om lönenivån var w_1 (se fig 1) och sysselsättningen N_1 , skulle alltså en allmän lönesänkning till w_2 öka sysselsättningen till N_2 .

Nu visade emellertid erfarenheten, att allmänna lönesänkningar under depression inte minskade arbetslösheten utan snarare ökade den. Det berodde delvis på att lönesänkningar ställde in företagarnas förväntningar på ytterligare lönesänkningar, varför de i det läget väntade med att anställa arbetskraft. Men framför allt berodde det på att allmänna lönesänkningar var ett tveeggat vapen mot arbetslöshet. Ty dessa sänkte inte bara kostnaderna för produktionen utan också inkomsterna och därmed efterfrågan på produkterna och detta var i ett depressionsläge motsättningsens huvudsida. Detta var den nya doktrinen. I figuren markeras denna uppfattning av att den allmänna lönesänkningen från w_1 till w_2 också påverkar nationalinkomstens och därmed den effektiva efterfrågans nivå, som sjunker från Y_1 till Y_2 . Det får till följd, att den av den gamla doktrinen antagna expansionen av sysselsättningen från N_1 till N_2 (från C till B) inte inträffar utan ligger kvar i N_1 ($C=A$).

Den nya doktrinen fick motivera en helt ny arbetslöshetspolitik från och med 1933. De arbetslösa började sysselsättas i nyttiga offentliga arbeten till marknadsmässiga löner och samtidigt infördes arbetslöshetsförsäkring (1934). De praktiska konsekvenserna av den nya arbetsmarknadspolitikerna var dock begränsade. Massarbetslösheten minskade men mer på grund av exportkonjunkturen och den inhemska konjunkturuppgången än på grund av den nya politiken. Ännu i slutet av 30-talet låg arbetslösheten på ca 10 procent av fackföreningarnas medlemsantal. Massarbetslösheten försvann först med massinkallelserna under andra världskriget.

Vid andra världskrigets slut väntades allmänt massarbetslöshet. Den uteblev dock på grund av att

Figur 2. Vinstmarginal i svensk industri 1951–1978

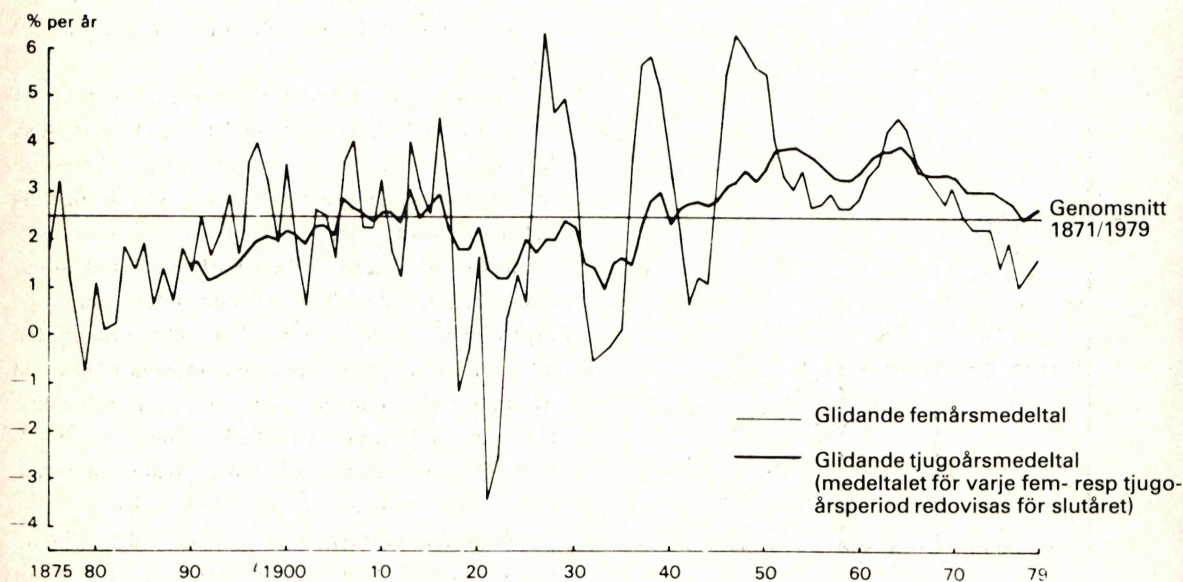
västkapitalismen då inträdde i en lång period av snabb produktionstillväxt som varade ända fram till 1970-talets mitt. Denna långa högkonjunktur förklaras av fler faktorer: de uppdämda behoven från kriget gav en hög utgångsfart; det inträffade en ny teknologisk revolution byggd på de syntetiska fiberna, plasterna, elektroniken, datoriseringen, auto-

mationen och transportväsendets omvälvning ("den tredje industriella revolutionen" efter den första 1770/1800 och den andra 1870/1900); marknadssuget i samband med upprättandet av stormakterna EFTA och EG; samt Vietnamkriget och 1960-talets rationaliseringar.

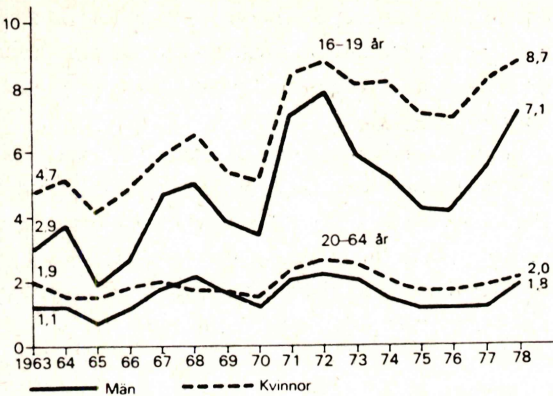
Det svenska näringslivet kunde till en början utnyttja denna situation, eftersom dess produktionsapparat lämnats intakt av världskriget och det rådde allmän varubrist i de krigshärjade länderna. Men mot slutet av 1950-talet började konkurrensen på världsmarknaden att hårdna på grund av Västtysklands, Japans mfl länders återkomst med en ny konkurrenskraftigare produktionsapparat uppbyggd efter världskriget. Lönsamheten började sjunka och produktionstillväxten likaså – se *figur 2* över vinstmarginaler i svensk industri och *figur 3* över tillväxten av bruttonationalprodukten (BNP) per capita.

Under 1960-talet tvingades därför den svenska industrin börja rationalisera: nedläggning av olönsamma enheter, driftskoncentration och införande av ny utrustning. Samtidigt som detta gav en viss stimulans åt investeringarna, minskade behovet av arbetskraft. Nu började den s k strukturarbetslösheten att sakta men säkert stiga – se *figur 4* över den relativa arbetslösheten 1963–1978.

Figur 3. Tillväxten av BNP/capita i Sverige 1871–1979

Figur 4. Relativ arbetslöshet 1963–1978. Procent

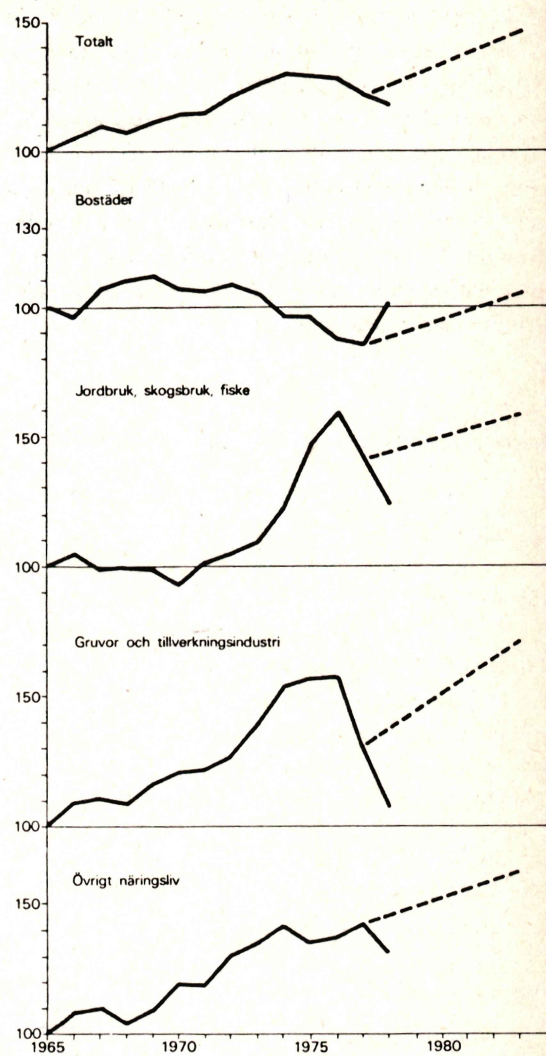

Denna sakta stigande strukturarbetslöshet utökades från och med början av 1970-talet med en konjunkturarbetslöshet, som betingades av två faktorer. För det första kom den långa högkonjunkturen sedan 1940-talet till ett slut i hela den kapitalistiska världen till följd av att de tillväxtskapande faktorer som burit upp den inte längre verkade med samma kraft som tidigare. För det andra drabbades det svenska näringslivet särskilt kraftigt av de strukturerkriser, som inte bara teko-industrierna utan också basnäringar som gruv-, stål- och varvsindustri gick in i från början av 1970-talet. Nu började lönsamheten i industrin att sjunka snabbt och detta påverkade både investeringar och sysselsättning (se figur 5 och figur 4).

Fram till denna tidpunkt hade arbetslöshetspolitiken främst bestått i s k rörlighetspolitik, dvs arbetskraften anpassades till strukturrationaliseringarna genom att den flyttades från glesbygd till tätorter, från lågproduktiva näringar till högproduktiva och från nedlagda till nystartade eller expanderande företag. Med tiden inpassades också en växande del i beredskapsarbeten, AMU, skyddade verkstäder etc och i början av 70-talet steg antalet förtidspensionärer kraftigt. Om inte den offentliga sektorn expanderat så kraftigt från 60-talets mitt, skulle emellertid arbetslösheten säkerligen varit mycket högre, framför allt bland kvinnor.

Men från mitten av 70-talet skapades arbetslöshet så snabbt, att det visade sig otillräckligt med en arbetslöshetspolitik som huvudsakligen inriktade

Figur 5. Näringslivets investeringar. 1975 års priser. Volymindex 1956 = 100.

sig på att suga upp redan utslagen arbetskraft. Därför inriktades arbetslöshetspolitiken på att försöka hindra företag att avskeda arbetskraft, dvs påverka företagens efterfrågan på arbetskraft. Det har skett främst med hjälp av lagen om anställningsskydd, lagerstödet och utbildningsbidraget för permitteringshotade (25-kronan). Denna politik har naturligtvis lika litet som den tidigare politiken kunnat

.....

Den nya arbetslöshetspolitiken har flyttat in arbetslösheten i företagen

.....

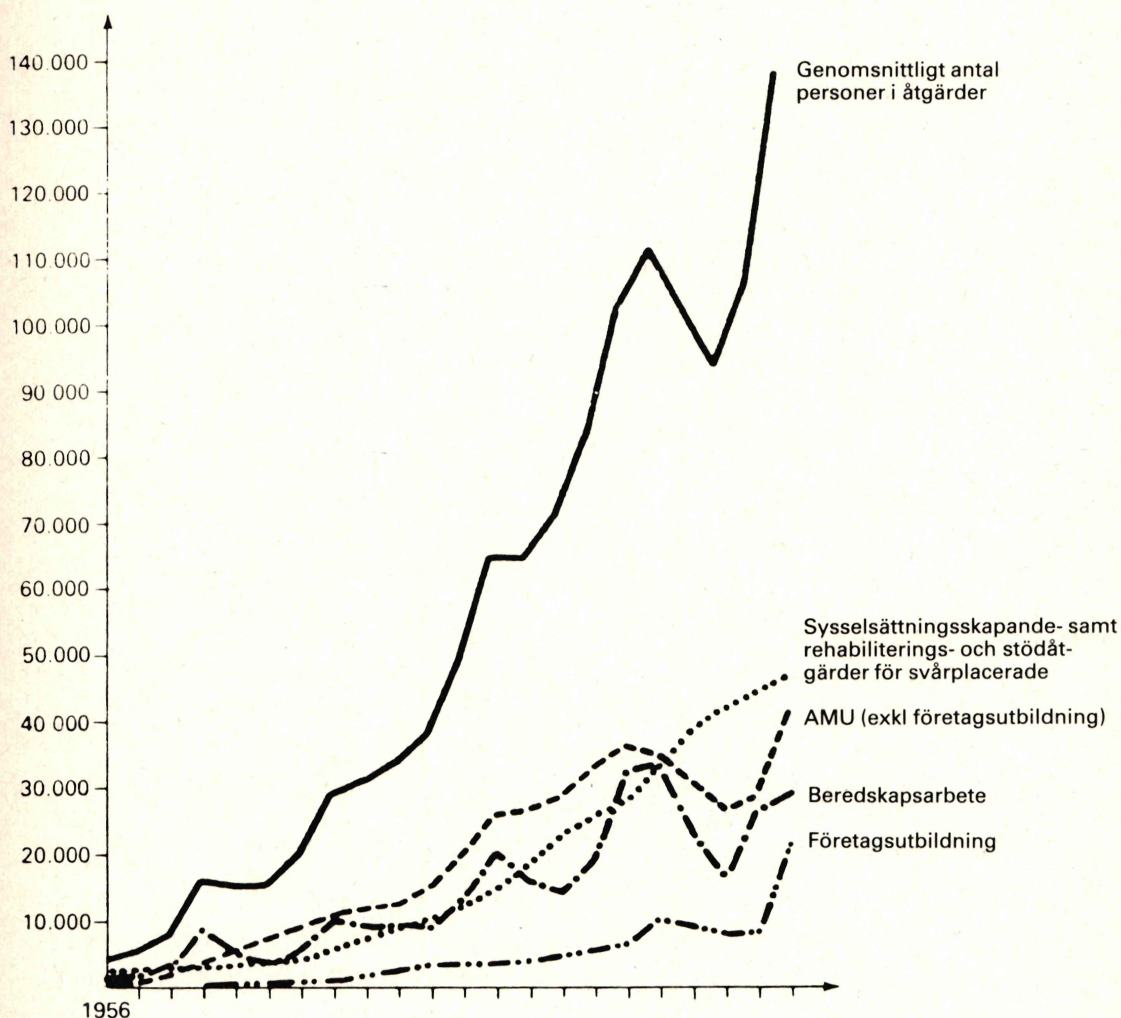
angripa arbetslöshetens grundorsaker. Snarare har den flyttat in arbetslösheten i företagen. Den ekonomiska innebörden av den är, att samhället med hjälp av skattemedel subventionerar den ur kapitalistisk lönsamhetssynpunkt lågproduktiva arbetskraftens lönekostnader i företagen. De nyinträdande på arbetsmarknaden har inte omfattats av denna politik, vilket förmodligen bidrar till att förklara den höga ungdomsarbetslösheten. Dessutom bör påpekas, att även om den öppna arbetslösheten numera drabbar färre individer, så är de drabbade arbetslösa under betydligt längre tid än tidigare.

Arbetslöshetens orsaker

Vad beror det då på att arbetslöshet tycks vara en organisk del av det kapitalistiska marknadssystemet? För att förstå den frågan måste man utgå från den kapitalistiska produktionsprocessens grundstruktur – se figur 6.

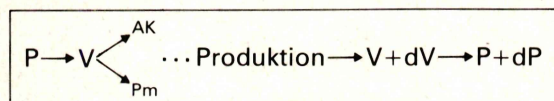
Företagaren-kapitalisten startar med ett penningkapital (P) för vilket han köper investeringsvarorna (V), nämligen arbetskraft (Ak) och produktionsmedel (Pm), som kombineras i produktionsprocessen och resulterar i färdigvaror (V+dV) som har ett förädlingsvärde (dV), som överstiger insatsvaror-

Figur 6. Offentlig sysselsättning av arbetslösa 1956–1977

nas (investeringarnas) värde (V). Färdigvarorna säljs sedan på marknaden till sitt förökade värde och företagaren-kapitalisten får normalt tillbaka dels sin ursprungliga investering (P) och dels en vinst (dP). (Figur 7)

Figur 7.

Kapitalistens beteende regleras nu av en strävan att maximera vinsten (dP) eller snarare vinstkvoten eller räntabiliteten (dP/P). Han förväntar sig att dP/P skall vara minst lika stor i den produktion han ägnar sig åt som i alternativa användningar, dvs han kräver en genomsnittlig eller normal profitkvot. Om han inte erhåller normal profit långsiktigt inskränks produktionen eller läggs den ned och kapitalet investeras på andra områden, t ex mer lönsam produktion i hemlandet eller utlandet eller t ex i finansiella tillgångar eller rentav icke-produktiva förmögenheter (konst, guld, frimärken etc). Om omvänt profitkvoten är över genomsnittet tenderar kapitalisten att utvidga produktionen, dvs investera mer penningkapital i arbetskraft och produktionsmedel.

Eftersom de flesta kapitalister av konkurrens-kampen tvingas att försöka växa i förhållande till konkurrenterna, uppkommer genomsnittsprofitten genom att kapitalisten försöker få ut en så hög profitkvot som möjligt. Det kan ske genom monopolistisk prisbildning på färdigvarorna, lägre priser på arbetskraft och produktionsmedel, t ex råvaror, intensivare utnyttjande av arbetskraften, rationellare utnyttjande av produktionsmedlen, kortare produktions- eller lagringstid, tekniska innovationer som sänker kostnaderna etc.

För att få ett uttryck på den variabel som tydligen är strategisk för att bestämma sysselsättningen, dvs. profitkvoten, behöver vi ett uttryck för en varas olika komponenter. Om en varas värde = W , produktionsmedlens värde som förbrukats i produktionen = K , den förbrukade arbetskraften = V och överskottet eller mervärdet = M , så kan varuvärdet skrivas som: $W = K + V + M$. Profitkvoten

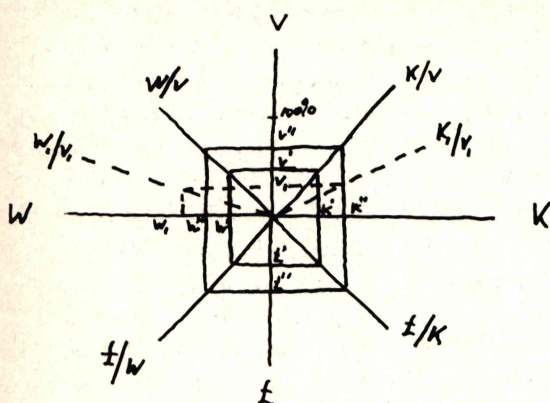
blir då (i förenklad form) = $M/K + V$. Låt oss kalla detta uttryck för profitkvoten $\mathcal{E}$. Nu antas mervärdet skapas genom den levande arbetskraftens aktivitet, dvs. genom insatsen av V eller det variabla kapitalet. Det medför, att profitkvoten $\mathcal{E}$ främst påverkas av två relationer, nämligen dels relationen M/V , som kallas arbetskraftens exploateringsgrad, och dels relationen K/V , som kallas kapitalets organiska sammansättning. Ju högre M/V är och ju lägre K/V är, allt annat lika, desto högre än profitkvoten $\mathcal{E}$ och vice versa. Låt oss kalla M/V för M' och K/V för o . Om vi då dividerar uttrycket för profitkvoten, $\mathcal{E}$, med V i både täljare och nämnare, så får vi ett uttryck för just mervärdeknoten M' och kapitalets organiska sammansättning o (som också kan kallas kapitalintensiteten). Dvs. $\mathcal{E} = M/V$ dividerat med $K + V/V$. Efter förenkling erhåller vi då: $\mathcal{E} = M'/o + 1$. Dvs. profitkvoten $\mathcal{E}$ blir högre ju högre arbetskraftens exploateringsgrad är och ju lägre kapitalets organiska sammansättning (eller kapitalintensiteten) är och tvärtom.

Det är mycket svårt att uttala sig om hur dessa relationer faktiskt utvecklats i Sverige t ex sedan 1945. Men vi vet dock dels att profitkvoten förmodligen sjunkit och dels att kapitalets organiska sammansättning stigit. Det är dessutom troligt, att arbetskraftens exploateringsgrad också stigit, främst till följd av en rad faktorer som ökat arbetskraftens produktivitet. Sammanhanget skulle då vara det, att kapitalets organiska sammansättning stigit snabbare än arbetskraftens exploateringsgrad. För Sveriges del tillkommer naturligtvis som en ytterst viktig faktor, att profitkvoten $\mathcal{E}$ också och kanske främst påverkas av den internationella konkurrensgraden, som har stigit.

Allmänt kan vi nu säga, att sysselsättningens nivå ytterst är en funktion av profitkvoten $\mathcal{E}$, så att en högre profitkvot resulterar i en högre nivå av investeringar i arbetskraft och produktionsmedel och tvärtom – allt annat lika. Vi skall illustrera dessa samband med en ytterst schematisk geometrisk modell, se figur 8.

I denna modell antar vi att $\mathcal{E}$ mäter profitkvoten, K produktionsmedlens volym, V investeringarna i löner och därmed mäter V också sysselsättningens volym vid givna lönesatser. W slutligen är produk-

Figur 8.

tionsvolymen eller nationalprodukten. Vi antar vidare linjära samband mellan dessa variabler (= de rätta linjerna i de fyra kvadraterna). Full sysselsättning antas representeras av 100 % på V-axeln.

Anta nu att profitkvoten = ϵ' . Den ger då en investeringsvolym i produktionsmedel på K' , en sysselsättning på V' och en nationalinkomst på W' . Om profitkvoten höjs till ϵ'' , höjs investeringsvolymen i produktionsmedel till K'' och sysselsättningen till V'' och nationalinkomsten till W'' .

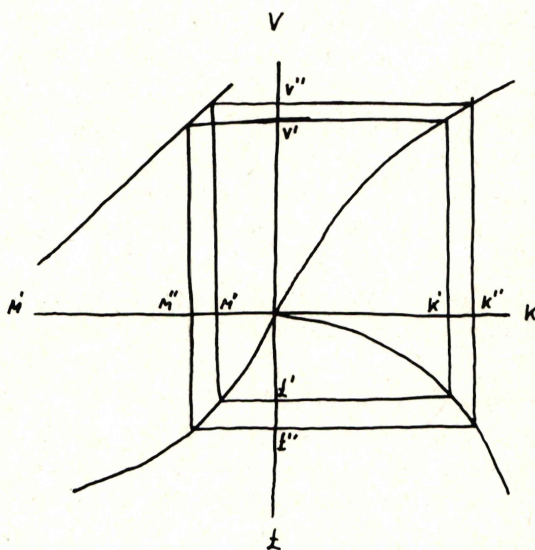
Under efterkrigstiden har emellertid från 60-talet profitkvoten sjunkit, säg från ϵ'' till ϵ' . Resultatet blir då sjunkande investeringar, från K'' till K' , och sjunkande sysselsättning, från V'' till V' . Men vi vet också att kapitalets organiska sammansättning eller kapitalintensiteten (K/V) stigit. Det representeras i figuren av att relationen K/V skiftar till den streckade linjen W_1/K_1 . Detta verkar – allt annat lika – i riktning mot att också sysselsättningen sjunker från V' till V_1 . Men eftersom substitueringen av arbete mot kapital syftar till att höja produktiviteten, så blir effekten också en höjd arbetsproduktivitet, vilket i andra kvadranten medför att relationen per sysselsatt stiger dvs linjen W/V skiftar nedåt till den streckade linjen W_1/V_1 . Det resulterar i att nationalprodukten (W) stiger, trots att sysselsättningen (V) sjunkit.

De verkliga sambanden är naturligtvis oerhört mycker mer komplicerade än så. Men modellen kan ge en viss föreställning om vissa grundläggande samband bakom fenomenet arbetslöshet.

Det vanliga under kapitalismen är emellertid, att sysselsättningen fluktuerar, dvs att perioder av full eller nästan full sysselsättning alternerar med perioder av arbetslöshet. De avgörande sambanden härvidlag är, att full eller nästan full sysselsättning tenderar att sänka profitkvoten, vilket sänker investeringsaktiviteten, vilket sänker sysselsättningen, vilket på nytt (via en tendens till pressade löner) höjer profitkvoten osv.

Vi kan illustrera också denna mekanism med en geometrisk modell, där vi som förut mäter profitkvoten, ϵ , konstant kapital K och variabelt kapital V (också = sysselsättning) längs tre axlar. Men vi byter nu ut variabeln nationalinkomst W mot variabeln exploateringsgrad M' . Vi antar vidare, att relationen K/V , dvs kapitalets organiska sammansättning, är stigande över tiden (första kvadranten), att det råder ett omvänt proportionellt förhållande mellan sysselsättningsgrad och exploateringsgrad (andra kvadranten), att relationen M'/ϵ är stigande, vilket orsakas av att relationen K/V stiger (tredje kvadranten) och att kapitalisternas investeringsbenägenhet vid oförändrad profitkvot sjunker med stigande investeringar, dvs att de kräver en över tiden stigande profitkvot för att lockas till stigande investeringar (fjärde kvadranten), se figur 9.

Figur 9.

Den situation som nu uppstått på arbetsmarknaden kommer sannolikt inte att förbättras de kommande åren. Det mesta talar tvärt om för att den förblir oförändrad eller kanske rentav försämras

Den offentliga sektorn kan naturligtvis i viss utsträckning fortsätta expandera, om än i saktare takt. En finansieras dess utbyggnad till stor del genom utländsk upplåning. Men det kan inte heller ske i ökad utsträckning, eftersom man då förr eller senare når en punkt, då räntor och amorteringar till slut slukar all ny upplåning. En stigande skattefinansiering är knappast heller möjlig i stor utsträckning, eftersom skattefinansieringen är just betingad av produktionstillväxt och sysselsättning och det nuvarande skattesystemet knappast tål ökad belastning för att inte bryta samman.

De stagnerande offentliga inkomsterna sätter också gränser för en expansiv fortsättning av den nuvarande arbetslöshetspolitiken med miljardsubventioner till företagen i form av stöd för anställning av arbetskraft och för kapitalinvesteringar. Dessutom är det inte heller säkert att subventionerna alltid påverkar sysselsättningen i avsedd omfattning, nämligen om den offentliga kapitaltilldelningen leder till att kapitalpriset blir billigare i förhållande till arbetskraftspriset. I så fall medför subventionerna snarast att arbetslösheten ökar genom substitution av arbetskraft mot kapital. Sådana effekter har man observerat i lokaliseringspolitiken. Lagstiftningen om anställningstrygghet har kanske i viss utsträckning påverkat sysselsättningen, så att avskedanden försvårats. Men andra sidan av samma sak är troligen, att också nyanställningar försvårats genom denna lagstiftning. Företagen väljer och vrakar noggrannare, när de får räkna med att behålla den en gång anställda arbetskraften.

Allt detta talar för att den situation som nu uppstått på arbetsmarknaden sannolikt inte kommer att förbättras under de kommande åren. Det mesta talar tvärtom för att den förblir oförändrad eller kanske rentav försämras.

Antag att vi utgår från en given exploateringsgrad M' (dvs M/V eller mervärde i förhållande till lön).

Den leder till en viss profitkvot $\mathcal{E}'$, en given investeringsvolym K' , som svarar mot denna profitkvot, och en given sysselsättningsnivå V' , som bestäms av den givna investeringsvolymen K' och kapitalets organiska sammansättning K/V . Denna sysselsättningsnivå är emellertid relativt låg (V'), dvs det föreligger arbetslöshet. Löntagarnas förhandlingsposition i förhållande till kapitalisterna—företagarna är därvid relativt dålig, vilket pressar lönenivån. Men därmed stiger exploateringsgraden från M' till M'' , vilket höjer profitkvoten till $\mathcal{E}''$ kapitalinvesteringarna till K'' och sysselsättningsnivå till V'' . Vid denna höga sysselsättningsnivå kan löntagarna pressa upp lönenivån, vilket emellertid på nytt sänker exploateringsgraden från M'' till M' , vilket via $\mathcal{E}'$ och K' på nytt resulterar i arbetslöshet vid V' . Resultatet blir fluktuationer mellan full sysselsättning och arbetslöshet.

Sysselsättningen i framtiden och arbetslöshetspolitikens begränsningar

Det är naturligtvis svårt att göra en prognos över sysselsättning och arbetslöshetspolitik för framtiden. Några perspektiv förefaller dock sannolika. På grund av den kraftiga kapitalackumulation som ägt rum under den sekulära högkonjunkturen 1945–1975 kan man räkna med att lönsamheten (profitkvoterna) under avsevärd tid framöver kommer att vara pressad. Några nya innovationer, som skulle kunna ge en ny skjuts uppåt åt investeringarna, är inte heller i sikte. Det prekära för Sveriges del är dels, att så många basnäringar drabbats av den nuvarande depressionen och dels att det i Asien och Latinamerika framträder en rad nya industriländer som producerar allt fler avancerade industriprodukter till mycket låga lönenivåer. Vi kan därför räkna med att det för en avsevärd tid framöver kommer att finnas starka tendenser till arbetslöshet. På sikt kanske industrin kan ta sig ur situationen genom att specialisera sig på vissa produkter, där Sverige har relativa fördelar, eller satsa på att sälja teknologi, m m till de nya industriländerna. Men det kommer också att ske i stark konkurrens med andra avancerade industriländer i Västeuropa (och USA) och det tar erfarenhetsmässigt lång tid att slå sig in och skapa sig en position i nya branscher.